

Irena Matus
(Białystok)

Organizacja samopomocy nauczycieli cerkiewno-parafialnych szkół diecezji grodzieńskiej

Jednym z czynników ujemnie wpływających na poziom cerkiewno-parafialnego szkolnictwa były warunki pracy i niskie płace nauczycieli.

Początkowo nauczycieli opłacali wyłącznie rodzice uczniów, później wsparcia finansowego udzieliły władze cerkiewno-szkolne. W ostatnich latach XIX wieku pracujący w jedno- i dwuklasowych cerkiewno-parafialnych szkołach otrzymali stałe uposażenie rządowe. Nie dotyczyło to nauczycieli prowadzących szkółki „gramoty”. W jednoklasówkach wynagrodzenie było znacznie niższe w porównaniu do tego, co oferowały podległe Ministerstwu Oświecenia Publicznego „narodnyje uczyliszcza”. Problemem pozostawał także brak zabezpieczenia emerytalnego. Czynniki te nie zachęcały osób posiadających edukację do pracy w tego typu placówkach.

Władze cerkiewno-szkolne diecezji grodzieńskiej starały się rozwiązywać problemy materialne nauczycieli. Najwięcej uwagi poświęcano wynagrodzeniom. Sprawa ta często stawała się tematem posiedzeń Diecezjalnej Rady Szkolnej.

Gorącym orędownikiem walki o poprawę sytuacji materialnej nauczycieli szkół cerkiewno-parafialnych był pierwszy diecezjalny inspektor ks. Jan Korczyński¹. Z jego inicjatywy i dzięki jego staraniom rozpoczęła działalność organizacja samopomocy nauczycielskiej.

17 listopada 1900 r. Diecezjalna Rada Szkolna w Grodnie powołała specjalną komisję, której powierzono opracowanie projektu statutu Kasy Sa-

¹ Российский Государственный Исторический Архив в Санкт-Петербурге, ф. 803, оп. 12, д. 240, к. 6.

mopomocowej². W styczniu 1901 r. został on zaaprobowany przez zjazd działaczy cerkiewno-szkolnych. Projekt zaakceptowała także Diecezjalna Rada Szkolna. Najistotniejszą kwestią pozostawały finanse. Zgodnie z projektem fundusz organizacji miały tworzyć składki członkowskie, liczone także na wsparcie finansowe władz cerkiewno-szkolnych. Zgromadzone pieniądze stałyby się czymś w rodzaju emerytalnego funduszu powierniczego nauczycieli. Wszyscy członkowie, jak wstępnie zakładano, po przepracowaniu 25 lat w cerkiewno-parafialnym szkolnictwie diecezji grodzieńskiej nabyliby prawa do zasiłku emerytalnego w wysokości 60 rubli rocznie. W przypadku utraty pracy proponowano jednorazową zapomogę w kwocie nie przekraczającej 50 rubli. Podobna rekompensata miała przysługiwać rodzinie w przypadku śmierci nauczyciela, bądź innych zdarzeń losowych, na przykład pożaru. Najbardziej atrakcyjną, a zarazem realną ofertą była możliwość uzyskania bezprocentowej pożyczki³. W przypadku trudnych warunków bytowych nauczycieli akurat to miało duże znaczenie.

Do wprowadzenia projektu w życie konieczna była zgoda na działalność tego typu organizacji ze strony Synodalnej Rady Szkolnej oraz zainteresowanie członkostwem samych nauczycieli. W końcu stycznia 1901 r. projekt został przesłany do Petersburga z prośbą o dotację w wysokości 1 000 rubli⁴. Z wydaniem decyzji w tej sprawie zwlekano ponad rok. Dopiero w kwietniu 1902 r. Synodalna Rada Szkolna Świętobliwego Synodu wyraziła zgodę na powołanie w diecezji grodzieńskiej Общества взаимопомощи учащимъ и учившимъ въ церковныхъ школахъ (towarzystwo wzajemnej pomocy nauczycieli i byłych nauczycieli szkół cerkiewnych)⁵. Treść rozporządzenia została opublikowana w „Kalendarzu szkolnym na rok 1902/1903”, który ukazał się w bezpłatnym dodatku do czasopisma „Narodnoje Obrazowanie”.

Dopiero wtedy władze diecezjalne mogły przystąpić do finalizowania sprawy. W listopadzie 1902 r. zwróciły się one za pośrednictwem „Grodnieńskich Jeparchialnych Wiedomostiej” do wszystkich nauczycieli cerkiewno-parafialnych szkół i szkółek-„gramot” z propozycją wstąpienia do organizacji samopomocowej. Wszyscy chętni mieli nadsyłać pisemne zgłoszenia na adres Powiatowych Oddziałów Diecezjalnej Rady Szkolnej. Tam sporządzano listy kandydatów i do 1 marca 1903 roku przesyłano do Grodna⁶.

² Журналъ Съезда Предсѣдателей Уездныхъ Отделений Гродненскаго Епархиальнаго Училищнаго Совета и Уездныхъ Наблюдателей церковныхъ школъ Гродненской Епархи, состоявшегося въ г. Гродне 11 и 12 января 1901 года, „Гродненские Епархиальные Ведомости” (dalej: ГЕВ) 1901, н-р 12, с. 91.

³ Из журнальных постановлений, ГЕВ 1901, н-р 6, с. 42.

⁴ Журналъ съезда..., ГЕВ 1901, н-р 12, с. 91.

⁵ Do organizacji tej zastosowano kilka nazw, zamiennie używam terminów organizacja i towarzystwa samopomocy nauczycielskiej.

⁶ Отъ Епархиальнаго Училищнаго Совета, ГЕВ 1902, н-р 51, с. 438.

W praktyce tworzenie towarzystwa samopomocowego nie szło naj-sprawniej. Kontrowersyjna okazała się także wysokość składek. Kwestia powołania organizacji stała się przedmiotem obrad jednego z posiedzeń Diecezjalnej Rady Szkolnej w Grodnie. Podjęto decyzję o ponownym zwróceniu się do nauczycieli z propozycją zostania członkiem towarzystwa, podając przy tym wysokość składki w wymiarze 1 procenta płacy. Pracujący w cerkiewno-parafialnej szkole 1-klasowej zarabiali wówczas 120 rubli rocznie⁷. Trudna i niestabilna sytuacja ekonomiczna pracowników tych szkół stanowiła istotną motywację na rzecz przystąpienia do organizacji samopomocowej.

Na posiedzeniu Diecezjalnej Rady Szkolnej w dniu 4 grudnia 1904 roku ustalono datę i miejsce pierwszego zjazdu założycielskiego. Zjazd zaplanowano na 28-30 grudnia w Bielsku Podlaskim. Miasteczko wybrano ze względu na dogodnie położenie. Delegatów na zjazd ustalała Diecezjalna Rada Szkolna, a zatwierdzał biskup. W obradach uczestniczyło 38 nauczycieli diecezji grodzieńskiej, w tym 7 kobiet⁸. Powiat bielski reprezentowali: Antoni Soroko, nauczyciel 2-klasowej cerkiewno-parafialnej szkoły w Parcewie⁹, Nikifor Źdan, nauczyciel 2-klasowej szkoły ćwiczeniowej, działającej przy szkole cerkiewno-nauczycielskiej w Trześciance, Doroteusz Michalczuk, nauczyciel szkoły męskiej w Bielsku, Mikołaj Łomanik, nauczyciel cerkiewno-parafialnej jednoklasówki w Żerczycach. Wszyscy uczestnicy otrzymali zwrot poniesionych kosztów. Pokryto je z pierwszych wpłat członków za styczeń 1905 roku¹⁰.

Na pierwszym zjeździe założycielskim wybrano zarząd organizacji określono kompetencje i zasady działania. Do zarządu jako członkowie weszli ks. Łomanowski oraz nauczyciele — Eugeniusz Kotowicz, Aleksander Smolski, Anna Kotowicz i Stefan Smolski. Przewodniczącym wybrano ks. Teofila Bielewicza¹¹. Wysokość składki członkowskiej ustalono ostatecznie na 1,5%, odliczanej od miesięcznej wypłaty. Wpłacana kwota była zależna od uposażenia¹². Dwadzieścia pięć procent kapitału obrotowego towarzystwa postanowiono przeznaczyć na jednorazowe zasiłki wypłacane osobom

⁷ *Из журнальных постановлений Гродненского Епархиального Училищного Совета*, ГЕВ 1904, н-р 1-2, с. 6-7.

⁸ *Отъ Гродненского Епархиального Училищного Совета*, ГЕВ 1904, н-р 51, с. 1484-1485.

⁹ Nazwy szkół podają na podstawie: *Памятная Книжка Гродненской Губернии на 1905 год*, Гродно 1905, с. 115-116.

¹⁰ *Отъ Гродненского Епархиального Училищного Совета. Журнальное постановление Гродненского Епархиального Училищного Совета относительно съезда депутатов*, ГЕВ 1904, н-р 51, с. 1485.

¹¹ *Отчетъ общества взаимного вспомошествования учащим и учившим въ церковныхъ школахъ Гродненской епархии за 1906 год*, ГЕВ 1907, н-р 8, с. 69.

¹² *Извлечение из отчета... за 1904/1905*, ГЕВ 1906, н-р 11, с. 316-317.

w trudnej sytuacji materialnej¹³. Stawkę tę potem systematycznie obniżano. W styczniu 1914 roku ustalono ostatecznie na 10%.

Zgodnie z decyzją zjazdu, o zapomogę mogli ubiegać się członkowie towarzystwa nie wcześniej jednak, jak po dwuletnim okresie płacenia składek. Wszystkie sprawy bieżące związane z udzielaniem pożyczek i zasiłków oraz ustalaniem terminów i tematów zebrań rozpatrywał Zarząd, który obradował w Grodnie. W 1906 roku odbyło się osiem posiedzeń. Najważniejsze decyzje zapadały na walnym zebraniu. Brali w nim udział delegaci z 9 powiatów, wybrani przez nauczycieli¹⁴. Obradom przewodniczył inspektor diecezjalny. Nauczyciele, będący członkami organizacji samopomocowej spotykali się raz w roku podczas walnych zebrań powiatowych. Począwszy od 1906 roku wcześniej ustalono terminy takich spotkań. Był to dzień świąteczny, ostatnia sobota września lub pierwsza w październiku¹⁵. Oficjalnie towarzystwo rozpoczęło działalność 1 stycznia 1905 roku¹⁶.

Po blisko półrocznym okresie działalności kapitał organizacji samopomocy nauczycielskiej wynosił 385 rubli i 28 kopiejek w gotówce i 500 rubli w obligacjach. 200 rubli z tej sumy pochodziło z dofinansowania Diecezjalnej Rady Szkolnej, pozostałe — to wpłaty składowe członków i darowizny od osób prywatnych¹⁷.

Początkowo ustalono, że rok operacyjny będzie pokrywał się z rokiem kalendarzowym. Kiedy jednak okazało się to niewygodne, przyjęto rok szkolny — od 1 września do 31 sierpnia¹⁸.

Rozpiętość płacowa pokazała, iż ustalona procentowa zasada naliczania składek członkowskich nie jest trafna i zachodzi potrzeba jej zmiany. Powszechnie domagano się ujednoczenia składek. Na walnym zebraniu w grudniu 1906 r. ustalono nowe zasady płacenia składek. Zrezygnowano z dotychczasowej składki procentowej na rzecz stałej, przypisanej określonym przedziałom płacowym. Nauczyciele szkół 2-klasowych płacili po 6 rubli rocznie, pracujący w cerkiewno-parafialnych zarówno 1- jak i 2-klasowych (zarabiający powyżej 240 rubli rocznie) — po 3 ruble i 60 kopiejek. Natomiast ci, co otrzymywali mniej niż 240 rubli rocznie uiszczali po 2 ruble i 40 kopiejek. Miesięczne składki kształtowały się odpowiednio: 50, 30 i 20 kopiejek¹⁹.

¹³ Журналъ заседания Общего собрания депутатов — учителей Общего взаимного вспомоществования учащимъ и учившимъ въ церковно-приходскихъ школахъ Гродненской Епархии состоявшегося 3-го января 1914 года, въ Гродне, ГЕВ, 1914, онф, с. 29.

¹⁴ Отчет общества взаимного вспомоществования... за 1906 г., ГЕВ 1907, н-р 8, с. 67.

¹⁵ Отчет общества... за 1906 год, ГЕВ 1907, н-р 14, с. 146.

¹⁶ Отчет общества... за 1906 г., ГЕВ 1907, н-р 8, с. 69.

¹⁷ Извлечение из отчета... за 1904/1905 г., ГЕВ, н-р 11, с. 317.

¹⁸ Отчет общества... за 1906 г., ГЕВ 1907, н-р 14, с. 145.

¹⁹ Тамże, s. 145-146.

W 1906 roku organizacja samopomocy skupiała łącznie 440 nauczycieli²⁰. Gdy okazało się, że uzyskanie zapomogi nie jest łatwe, a w skromnym budżecie nauczycielskim kilkadziesiąt kopiejek stanowiło ogromną wartość, płacenie składek stało się problemem. W powiecie prużańskim doszło nawet do otwartego sprzeciwu. Podczas walnego zebrania członków w 1906 r. nauczyciele jednogłośnie podjęli decyzję o wypowiedzeniu członkostwa. Jednocześnie zażądali zwrotu składek. Sprawa ta była przedmiotem dyskusji walnego zebrania diecezjalnego 28 grudnia 1906 r. Podjęto wtedy niekorzystne decyzje dla petentów z powiatu prużańskiego. Ponadto ustalono wprowadzenie obowiązkowego członkostwa dla wszystkich nauczycieli cerkiewno-parafialnych szkół 1- i 2-klasowych, jak również 2-klasowych państwowych. Natomiast nauczycielom prowadzącym wiejskie szkoły „gramoty” pozostawiono wolny wybór²¹.

Działalność tego typu organizacji była ważna. Wielu nauczycieli znajdowało się w trudnej sytuacji i potrzebowało finansowego wsparcia. Świadczy o tym fakt, że w 1906 roku, pomimo iż nie minął jeszcze określony statutem okres składkowy, do zarządu wpłynęło aż 17 wniosków o zapomogę²². Kapitał, jakim dysponowała organizacja samopomocy nauczycielskiej, stale rósł. Na początku 1906 r. wynosił 2 716 rubli i 74 kopiejki. Było to jednak wciąż za mało w stosunku do potrzeb. Wielu członków ubiegających się o pomoc nigdy jej nie otrzymało²³. W 1914 r. pomoc przyznano zaledwie 9 osobom na łączną kwotę 330 rubli. Z powiatu bielskiego zapomogę otrzymał Antoni Soroko z Parcewa²⁴.

Członkostwo w organizacji dawało prawo do ubiegania się o zasiłek w przypadku utraty pracy pod warunkiem, że nastąpiło to nie z winy nauczyciela. W sytuacji, kiedy dana osoba pozostawała bez środków do życia, miało to ogromne znaczenie. Bezrobotny nauczyciel, zgodnie ze statutem organizacji, mógł ubiegć się o zasiłek składając prośbę do zarządu. Przyznawana kwota nie przekraczała 10 rubli miesięcznie, wypłacanych przez pół roku. Teoretycznie istniała możliwość przedłużenia i zwiększenia zasiłku. Decyzję taką mógł podjąć wyłącznie zjazd diecezjalny. Zapomogę wypłacano do czasu podjęcia nowej pracy. W praktyce tego typu spraw o zasiłki dla bezrobotnych było niewiele²⁵. Na przykład, nauczyciel cerkiewno-parafialnej szkoły jednoklasowej w Dawidowiczach Klemens Nikiforuk stracił pracę w końcu roku szkolnego 1905/1906²⁶. Według moich przypuszczeń w wyznaczonym terminie nie zdobył on tytułu nauczyciela i kwalifikacji pedago-

²⁰ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕБ 1907, н-р 8, с. 67.

²¹ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕБ 1907, н-р 14, с. 145.

²² *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕБ 1907, н-р 8, с. 69.

²³ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕБ 1907, н-р 13, с. 130.

²⁴ *Журналъ заседания 3-го января 1914 г. въ Гродне*, ГЕБ 1914, онф, с. 31.

²⁵ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕБ 1907, н-р 14, с. 145-146.

²⁶ *Памятная Книжка Гродненской Губернии на 1906 г.*, Гродно 1906, с. 118-120.

gicznych. Decyzję w sprawie przyznania Nikiforukowi zasiłku podjęto na walnym zebraniu w Grodnie w 1906 roku. Otrzymał on jednorazowo 40 rubli oraz po 10 rubli zasiłku wypłacanego przez 8 miesięcy²⁷.

Organizacja samopomocy nauczycielskiej podejmowała różnorodne inicjatywy, służące pomocą i dające wsparcie swoim członkom. Diecezjalna Rada Szkolna jeszcze w 1905 r. rozważała możliwości otwarcia sanatorium bądź przytulku dla nauczycieli szkół cerkiewno-parafialnych. Za właściwe miejsce na lokalizację uznano pomieszczenie cerkiewno-parafialnej szkoły żeńskiej w Druskiennikach. Budynek należał do miejscowego Bractwa Prawosławnego. Szkolna Rada Diecezjalna uznała jednak, że nie jest w stanie sama sfinansować tego przedsięwzięcia. Dlatego też zwróciła się z ofertą do towarzystwa samopomocowego o współdziałanie w organizowaniu przytulku. Ze swojej strony oferowała wsparcie finansowe w wysokości 125 rubli. Wdrażanie tego projektu trwało dość długo²⁸. Latem 1907 r. otworzyła się przed nauczycielami możliwość korzystania z leczenia wodami mineralnymi w Druskiennikach. Odpłatność za pobyt była bardzo niska²⁹.

Inną formą wspierania nauczycieli cerkiewno-parafialnych szkół stała się tzw. kasa pogrzebowa, działająca w ramach towarzystwa samopomocowego. Inicjatywę powołania jej zgłoszono na walnym zebraniu w 1910 roku. Do zatwierdzenia projektu nie doszło, ponieważ pedagodzy nie byli tym specjalnie zainteresowani. Odmowę uczestnictwa w kasie pogrzebowej tłumaczyli dobrym stanem zdrowia.

W rzeczywistości były to obawy przed dodatkowym obciążeniem³⁰. Długo przekonywano nauczycieli do tego typu członkostwa. Dopiero w 1912 roku na walnych zebraniach powiatowych wyrazili oni zgodę i zadeklarowali poparcie. Oficjalną działalność kasa pogrzebowa rozpoczęła 1 stycznia 1913 roku. Funkcjonowała ona w ramach towarzystwa samopomocowego i podlegała jego zarządowi. Skupiała wyłącznie jego członków. Miesięczną składkę ustalono dla wszystkich jednakową, w wysokości 50 kopiejek. Pieniądze odliczały od poborów oddziały powiatowe i przekazywały je do Grodna. W przypadku śmierci członka kasy, zasiłek pogrzebowy otrzymywała najbliższa rodzina lub osoba wskazana w zapisie testamentowym. W innych przypadkach pieniądze przechodziły na fundusz cerkiewno-parafialnego szkolnictwa diecezji grodzieńskiej³¹.

Nauczycielom starała się pomagać także Synodalna Rada Szkolna w Petersburgu. Staraniem Świętobliwego Synodu dla nauczycieli pracujących

²⁷ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕВ 1907, н-р 14, с. 146.

²⁸ *Отчет общества... за 1906 г.*, ГЕВ 1907, н-р 8, с. 67-68.

²⁹ Председатель правления свящч. Михаил Пешковский, *Отъ правления общества взаимного вспомоществования учащимъ и учившимъ въ церковныхъ школахъ Гродненской епархии*, ГЕВ 1907, н-р 17, с. 171-2.

³⁰ К. Мисун, *К открытию Похоронной Кассы*, ГЕВ 1912, онф, с. 293-4.

³¹ ГЕВ 1913, н-р 12, с. 115-117.

w szkolnictwie cerkiewnym otwarte zostało sanatorium im. Aleksandra III w Ałupce. W pierwszej kolejności przyjmowano tam chorych na anemię. Ale możliwość skorzystania z leczenia mieli wszyscy, zarówno zarządzający cerkiewno-parafialnymi szkołami duchowni, jak i pracujący tam nauczyciele. Wymagano dokładnego opisu choroby poświadczonego świadectwem lekarskim. Pobyt kuracjusza nie mógł być krótszy niż miesiąc, a dłuższy jak dwa miesiące. Sanatorium zapewniało bezpłatne mieszkanie, opiekę lekarską i pościel. Koszty wyżywienia pokrywali sami nauczyciele³².

Działalność Towarzystwa samopomocy nauczycielskiej w diecezji grodzieńskiej ustała w 1914 roku z powodu zbliżającego się frontu, a następnie ewakuacji ludności prawosławnej w głąb Rosji.

³² *Отъ Правления вспомогательной кассы учащимъ и учившимъ въ церковныхъ школахъ Гродненской епархи*, ГЕВ 1914, н-р 46-47, с. 454-455.